

KOCKAHÁZAK SZEREPE A FALUSI UTCAKÉPBN SZENTMÁRTONKÁTA PÉLDÁJÁN

Kató Eszter

*BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, PhD-hallgató,
eszter.kato@uni-corvinus.hu*

Absztrakt

A hazai vidéki települések, elsősorban a falvak utcaképvizsgálata kapcsán időről időre felmerül az ú.n. kockaházak kérdésköre. Szinte minden faluban, kisvárosban, nagyváros kertvárosias településrészén találkozunk ezekkel az épületekkel, tekintet nélkül arra, hogy az ország melyik részén járunk. Megnevezésük változatos: kockaház, sátor tetős kockaház, Kádár-kocka, „vidéki panel”. A többség – laikusok és szakmabeliek egyaránt – lenézi ezt a háztípust, csúnyának tartja, a hagyományos paraszti lakóház megcsúfolásának. Mindeközben Katharina Roters német fotográfus Hungarian Cubes címmel nagysikerű könyvet jelentetett meg a témáról és a kockaház, mint sajátos magyar épület típus bemutatását a 2014-es velencei építészeti biennáléra javasolta. A sátor tetős kockaházak megközelítőleg négyzetes alaprajzú lakóházak, jellemzően 9 vagy 10 m hosszú oldalakkal, 90-100 m² alapterülettel. Eredeti előfordulásukban ezek egyszintes épületek, 4-4,5 m-es ereszmagassággal és 5,5-6 m körüli épületmagassággal. Egy másik definíció szerint a kockaház „kétszobás, többnyire „összkomfortos”, földszintes ház, két széles, az utcára nyíló ablaka mögött a szobákkal és ezután a mellékhelyiségekkel: elő- és fürdőszobával, konyhával, kamrával. Az alaprajz a négyszögtől ritkán és kevésbé eltérő. A házon gúla alakú sátor tető.”

A kockaházak problematikájával, keletkezésének körülményeivel, fejlődéstörténetével, megítélésével számos kutató foglalkozott megjelenésük pillanatától kezdve, nem csak építészeti, hanem politikai, társadalmi és gazdasági szempontból is. A téma összetettségét bizonyítja a kutatók szakterületeinek változatossága: Tóth Zoltán és Hámori Péter történész, Tamáska Máté és Valuch Tibor szociológus, Istvánfi Gyula, Székely Judit építész, Mojzer Miklós és Szalai András művészettörténész. Kutatásom során megkíséreltem összevetni ezeket a forrásokat és választ adni arra a kérdésekre, hogy végső soron mi hívta életre ezt a háztípust, milyen viszonyban áll a népi építészet lakóépületeivel, és mi okozta példánélküli elterjedését a hazai lakosság körében. A kockaházak utcaképfőmál szerepét Szentmártonkátán vizsgáltam részletesen, mely egy tipikusnak mondható elszegényedő alföldi falu Pest megye peremén. Mintaterületem, a Rákóczi út Szentmártonkátá mértani középpontjában fekszik. A katonai felmérések térképszelvényei alapján arra következtethetünk, hogy az utca csak a XIX-XX. század fordulóján kezdett beépülni, így jól mutatja a XX. századi vidéki építészeti tendenciákat. Munkám során 37 telek 38 épületét vizsgáltam tájészettípusi módszerekkel, vizuális elemzéssel. Az adatokat szemrevételezéssel, valamint műholdfelvétel segítségével vettem fel. Az elemzés során vizsgáltam az utcaképet nagyban befolyásoló épített elemek egymáshoz való viszonyát, a beépítés típusát, az épület homlokzatának és alaprajzának összhangját, az épületek horizontális és vertikális kiterjedésének ritmusát, valamint a homlokzatok színezettségét is. Értékeltem a parasztházak és a kockaházak viszonyát a jelenlegi utcaképben, kitérve az egyéb épülettípusokra (pl. könnyű-szerkezetes lakóház) is.

Munkám bepillantást enged a sátor tetős kockaházak jelenlegi szerepébe a mai falusi utcakerkezetben, hosszú távú következtetések levonására azonban további mintaterületek vizsgálatára lenne szükség. Mindamelllett azt remélem, jelenlegi kutatási eredményeim is alkalmasak arra, hogy hatásukra egy kicsit megengedőbb szemmel és nagyobb megértéssel nézzük ezeket az épületeket.

Kulcsszavak: *utcakép, falukép, településképp, kockaház.*

1. Bevezetés

A hazai vidéki települések, elsősorban a falvak utcaképvizsgálata kapcsán időről időre felmerül az ún. kockaházak kérdésköre. Szinte minden faluban, kisvárosban, nagyváros kertvárosias településrészén találkozunk ezekkel az épületekkel, tekintet nélkül arra, hogy az ország melyik részén járunk. Megnevezésük változatos: kockaház, sátoztetős kockaház, Kádár-kocka, „vidéki panel”. A többség – laikusok és szakmabeliek egyaránt – lenézi ezt a háztípust, csúnyának tartja, a hagyományos paraszti lakóház megcsúfolásának. Mindeközben Katharina Roters német fotográfus Hungarian Cubes címmel nagysikerű könyvet jelentetett meg a témáról és a kockaház, mint sajátos magyar épülettípus bemutatását a 2014-es velencei építészeti biennáléra javasolta [Anonymus 2014]. Mi ez a jelenség? Honnan ered és hogyan befolyásolja a falusi utcaképet napjainkban, a XXI. században? Kutatásom során ezekre a kérdésekre kerestem a választ.

2. Szakirodalmi háttér

2.1 Kockaházak a szakirodalomban

A kockaházak problematikájával, keletkezésének körülményeivel, fejlődéstörténetével, megítélésével számos kutató foglalkozott megjelenésük pillanatától kezdve, nem csak építészeti, hanem politikai, társadalmi és gazdasági szempontból is. A kockaházak legkorábbi leírói, tipizálói Dankó Imre [1968] etnográfus, történész és Mojzer Miklós [1971] művészettörténész voltak, akik már a '60-as években lenyűgöző alaposággal foglalkoztak a jelenséggel mind tárgyi, mind társadalmi síkon. Értékes adatokat tartalmaz S. Nagy Katalin [1984] *Élet és Tudományban* megjelent cikke is, mely egy-másfél évtizednyi távolságból tekint vissza a kockaházak elterjedésére. Szintén fontos megemlíteni Barabás Jenő [1997] etnográfus nevét, aki a kockaházat a Magyar Néprajz IV. Életmód kötetében mint népi építészeti alkotást (!) tárgyalja. A típusterv (nem)létével kapcsolatos központi kérdésre elsősorban Weiner Tibor [1955] és Dankó Imre [1968] írásaiból következtethetünk.

A kockaház-jelenség vizsgálata a '90-es években is folytatódott a különböző tudományterületeken. Tamáska Máté [2006, 2008] szociológus, Hámori Péter [2004] történész, és Istvánfi Gyula [2011] elsősorban a magyar falusi építészet XX. századi átalakulását, és ennek kapcsán a kockaházak-hosszúházak viszonyát kutatta – az első kettő elsősorban szociológiai szempontból. Valuch Tibor [2004] a kockaházak keletkezési körülményeit és a '60-as évek társadalmi folyamatait vette górcső alá, Tóth Zoltán [2010] tanulmányában pedig a „művelt középosztály” kockaházakhoz való viszonyát taglalta kitűnő irodalmi áttekintéssel.

2.1 Az utcakép-vizsgálat irodalma

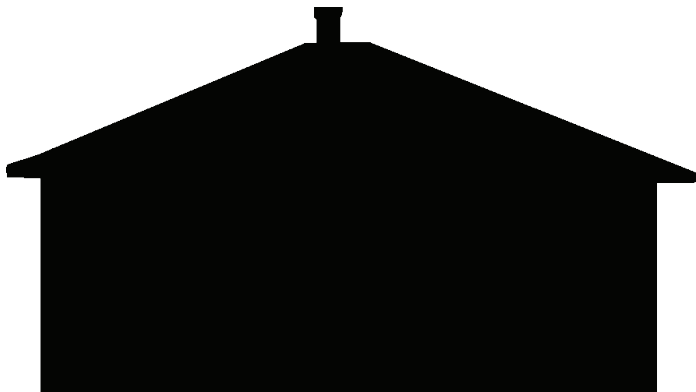
Az utcaképpel – mint építészeti és esztétikai egységgel – elsők között Tóth János [1939] foglalkozott Egy szép falu építéstörténete c. munkájában. A század közepén a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, később a Városépítő Tervező Vállalat vezetésével készültek műemléki és városképi vizsgálatok több településen, elsősorban örökségvédelmi céllal. Fontos kiemelni Korompay György és Pogány Frigyes tanulmányait, melyek főként városrendezéssel foglalkoztak, de nagy hangsúlyt fektettek az esztétikai értékek megőrzésére, valamint a téma társadalmi és történeti vonatkozásaira is. A falusi utcakép átfogó vizsgálatának elve elsőként Gilyén Nándor írásában jelent meg, az általa kidolgozott módszertanon alapul a most bemutatott kutatás is [Gilyén 2001, Orosz 2011].

3. Módszertan

A kockaházak kialakulásának és elterjedésének a körülményeit elsősorban az előzőekben taglalt szakirodalom áttekintése segítségével végeztem el. Az utcakép-vizsgálat módszertanát Gilyén [2001] alapján végeztem, kisebb módosításokkal, elsősorban az épületek méretére, formavilágára, homlokzati kialakítására koncentrálna. Gilyén [2011] szerint „utcaképen az utca, mint elsősorban közlekedési célú közterület felszínének (burkolatok, növényzet stb.) és az azt vizuálisan lezáró elemeknek (épületek, kerítések, sőt az utcából esetleg látható távolabbi környezet) összességét értjük.” Az utcakép kialakulásának főbb tényezőit a szakirodalomra támaszkodva, valamint korabeli térképes források (katonai felmérések szelvényei) alapján tártam fel. Ezek az 5. *A vizsgálati terület bemutatása* c. fejezetben olvashatóak. Az utcakép egyes elemeit szemrevételezéssel mértem fel, esztétikai értékelésüket és vizuális elemzésüket részben a helyszínen empirikus módszerekkel, részben a Google Earth és a PhotoShop CS5 szoftvereket felhasználva készítettem el.

4. A kockaház-jelenség

A sátoztetős kockaházak megközelítőleg négyzetes alaprajzú lakóházak, jellemzően 9 vagy 10 m hosszú oldalakkal, 90-100 m² alapterülettel. Eredeti előfordulásukban ezek egyszintes épületek, 3-3,5 m-es ereszmagassággal és 5-5,5 m körüli épületmagassággal. Az előbbi méretekből adódóan egy olyan jellegzetes, 10:3:2 arányú épülettípus jön létre, mely egyes vélemények szerint „úgy fest, mint egy kövér hölgy fejére biggyesztett kis kalap[pal]” [S. Nagy 1984: 885], mások szerint viszont „egyszerűen szép” [Tátrai é.n. idézi Ekler Dezsőt]. Mojzer Miklós [1971:71] definíciója szerint a kockaház „kétszobás, többnyire „összkomfortos”, földszintes ház, két széles, az utcára nyíló ablaka mögött a szobákkal és ezután a mellékhelyiségekkel: elő- és fürdőszobával, konyhával, kamrával. Az alaprajz a négyszögtől ritkán és kevéssé eltérő. A házon gúla alakú sátoztető.”



1. ábra: *Az első generációs sátoztetős kockaház sziluettje*

A kockaház mint épülettípus keletkezésével kapcsolatban a legtöbb szakirodalom a '60-as éveket említi, azonban a magam részéről osztom Tamáska [2008] véleményét abban, hogy a jelenség gyökere korábbra, a '30-40-es évekre tehető. A második világháború során falvaink jelentős károkat szenvedtek, lakosaik kényyszerűen indultak „tisztalappal” házépítés tekintetében. Az újjáépítés során a falvak lakossága Tamáska [2008] szerint lényegében négy lehetőség közül választhatott:

- újraépítik hagyományos parasztházaikat,
- előállítják azok nagyobb, korszerűsített változatát,
- követik az építészek jegyezte népies títusterveket (ONCSA lakásépítési akciók), vagy
- utánozzák a városi építészet falura is alkalmazható épületeit, jelesül a kertes családi házat.

Annak, hogy e négy változat közül miért éppen a negyedik, vagyis a kertes házak szabad beépítését utánzó kockaház terjedt el, többféle magyarázata lehet, az igazság valószínűleg ezek összességében keresendő:

1. Kényelmesebb élet vágya (vezetékes víz, több szoba) [Istvánfi 2011]
2. Kispolgári egzisztencia megteremtése utáni vágy

Veres Péter [1960] egykorú cikke szerint „a társadalmi kapaszkodó útján, és erre most az egész paraszti társadalom rákerült, mindig mindenki csak a közvetlenül előtte lévő és elérhetőnek vélt, illetve valóban elérhető lépcsőfokot látja”. Ez a korban a kispolgárság, melynek életformáját, több szobás, összkomfortos, kertes családi házeit a földjétől frissen elszakított parasztság vágyta. Tamáska [2008] értelmezésében a kockaházak megjelenése végső soron a magyar parasztság „megkésett urbanizációjának és polgárosodásának” a velejárója. [Veres 1960, Tamáska 2008, Tóth 2010, Istvánfi 2011]

Helytálló megfigyelés, hogy míg a hagyományos falusi ház használatához szer-

vesen hozzátartoznak a gazdasági funkciók, udvarán zajlik az élet, addig a családi ház – vele a kockaház – eredendő célja a lakás, udvar helyett csak kertje van. Bár sok esetben mégis megjelennek a gazdasági funkciót szolgáló melléképületek, azok nem tudnak szervesen kapcsolódni az új formához, hanem csak ragadványként jelennek meg. [Szalai 1997, S. Nagy 1984]

3. Telekosztás és telekszabályozás

Az újonnan parcellázott területeken (melyek a földesúri birtokok felosztásakor keletkeztek) a hagyományos szalagtelkeknél jóval rövidebb, gyakran 150-200 négyzetméteres telkeket alakítottak ki. A különféle szabályozási távolságokat betartva, az elő- és oldalkert kötelező méreteiből, az előírt alapterületből és szobaszámból szinte következett az épület nagyjából négyzetes alaprajza. [Szalai 1997, Istvánfi 2011, Tátrai é.n. idézi Tamáska Mátét]

4. Legkisebb anyag- és munkaszükséglet

A négyzetes alaprajz azonban nem csak a szabályozásból következik. Mivel a kocka az a forma, melynek azonos térfogat mellett a legkisebb a felszíne, ez azt is jelenti, hogy egy azonos alapterületű házhoz kevesebb téglára van szükség, ha négyzetes alaprajzú, mintha téglalap. A tetőzet ugyanilyen okok mentén lett sátozott: a sátozott-höz kevesebb faanyag szükséges, mint a nyeregvetés fedéshez, sőt, ezáltal a nagyobb szaktudást igénylő oromzat építése is megspórolható. [Istvánfi 2011]

Az így kialakult háztípus – bármennyire ellentmondásosnak hangzik – több szerző szerint is sok szempontból megfelel a hagyományos népi építészet követelményeinek. Hiszen a felhasznált építőanyag a lehető legkönnyebben beszerezhető (TÜZÉP), az építés kalács-jelleggel folyik, és az egyedi homlokzatszínezés is felfogható egyfajta népi díszítménynek. Mégsem beszélhetünk népi építészeti alkotásról, hiszen ez a forma nem szerves fejlődés (hagyomány) eredményeként, hanem annak megtagadásával jött létre, és divatja tíz-húsz év elteltével kifulladásra. [Barabás 1997, Istvánfi 2011, Tóth 2010]

5. Vizsgálati terület bemutatása

5.1 Vizsgálati terület lehatárolása

Vizsgálatom tárgya, a Rákóczi út Szentmártonkátá mértani középpontjában fekszik. Az út érdekessége, hogy három egymással párhuzamos ágból áll (2. ábra), melyek közül később részletezett történelmi okok miatt a középsőt vizsgáltam (páros oldal). Ez a Rákóczi út legrégebbi, mintegy száz éves szakasza, melyen 38 építési telek található – ezek közül három foghíjtelek, vagyis épület nélküli.



2. ábra: A vizsgálati terület lehatárolása
alaptérkép: GoogleEarth [2015]

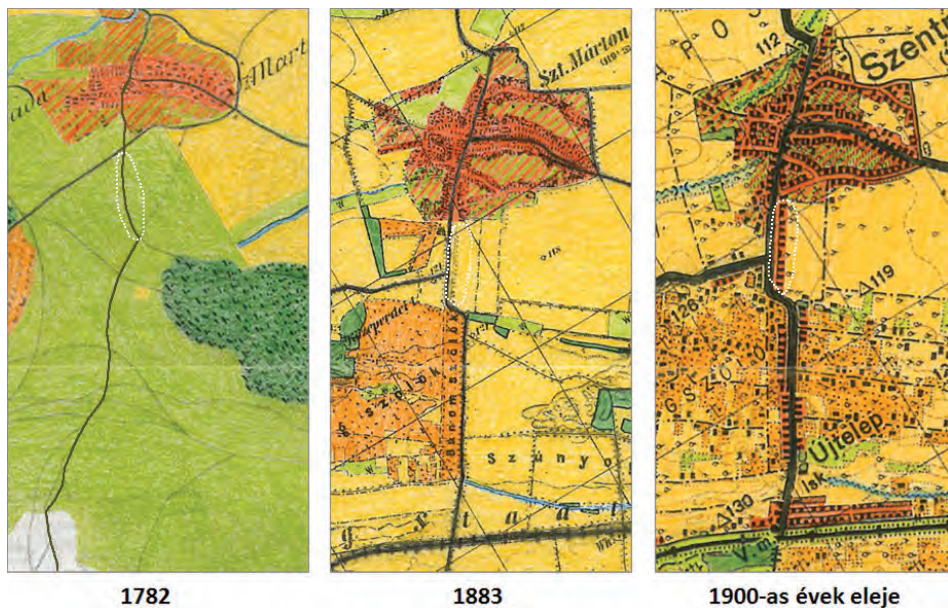
5.2 Természeti adottságok

Természetföldrajzi szempontból Szentmártonkóta község a Tápió-vidék és a Hatvani sík kistáj határán (nagyobb részben a Hatvani-síkon), a Tápió-Galga-Zagyva vidék kistájcsoportban, az Észak-alföldi hordalékkúp-síkság középtáján és az Alföld nagytáján helyezkedik el. Domborzata ennek következtében tagolatlan, alföldi jellegű, csupán minimális szintkülönbségekről beszélhetünk. A település talajviszonyait réti talajok, mészlepedékes csernozjom, Ramann-féle barna erdőtalaj és humuszos homoktalaj egyaránt jellemzi; a Rákóczi úton elsősorban igen jó termőképességű mészlepedékes csernozjom található. Bár a településen több kisvízfolyás is keresztül folyik, a vizsgált területet egy sem érinti. Zólyomi Bálint Magyarországra elkészített potenciális vegetációtérképe alapján az ember megjelenése előtt Szentmártonkóta területét főleg homoki tölgyesek, homokpuszták és löszpuszták borították. [Dusek 2007, Zólyomi 1989]

5.3 A településrész keletkezése

A katonai térképekből arra következtethetünk, hogy bár a főút nyomvonala már a XVIII. században is megegyezett a maival, lakóházak csak a századfordulón (XIX-XX. század) jelentek meg először a keleti oldalon, a főúttól tisztas távolságra, egy 25-30 m széles gypsávval elválasztva (lásd 3. ábra). Ez a Rákóczi út legrégebbi, mintegy száz éves szakasza, a mai páros oldal. A jelenség magyarázatára csupán egyetlen forrást találtam: Csathó András István szerint „a műutakat a tájban koráb-

ban rendszerint egy párhuzamosan haladó földút, az ún. nyáriút kísérté, amelyek helye gyakran ma is jól felismerhető.” [Csathó 2009, 172, 5]



1782

1883

1900-as évek eleje

3. ábra: Rákóczi út a katonai felméréseken

Forrás: I., III. és IV. katonai felmérés alapján [1782, 1883, é.n.]

Az utca beépülése feltehetően az 1849-ben történt vasútépítés hatására következett be: gyakran megfigyelhető, hogy a településeket a közelben épülő infrastruktúra (vasút, földút) mintegy „magához húzza”. Az utca többi része az 1950-es éveket követően fokozatosan népesült be, a fent említett középső gyezsáv beépülése napjainkban is zajlik. A Rákóczi út páros oldala tehát spontán betelepült és nem tervezett utcaként értelmezhető.

5.4 A gazdálkodás módja

Szentmártonkóta mezőgazdaságát a XIX. században (egészen az 1930-as évekig) a háromnyomásos gazdálkodás jellemezte. Az ugart felszántva először őszi búzával, őszi rozssal vetették be, ezt követte következő évben a tavaszi árpa vagy zab. A harmadik évben aztán megint ugar következett, melyet a tarlóhoz hasonlóan legeltettek. Bár a település ófalú része kétbeltelkes-szálláskertes jelleget mutat, mely állattartásról tanúskodik, a Rákóczi utca egyértelműen kilép ebből a szerkezetből és utcás-szalagtelkes szerkezetű. A katonai térképek a II. katonai felméréstől kezdve kivétel nélkül szántóföldi művelést jeleznek a Rákóczi utca közvetlen környezetében, ez a művelésmód a telkek határán túl a mai napig meg-

figyelhető (1. kép). [Ikvai 1985, Kocsis 1985]

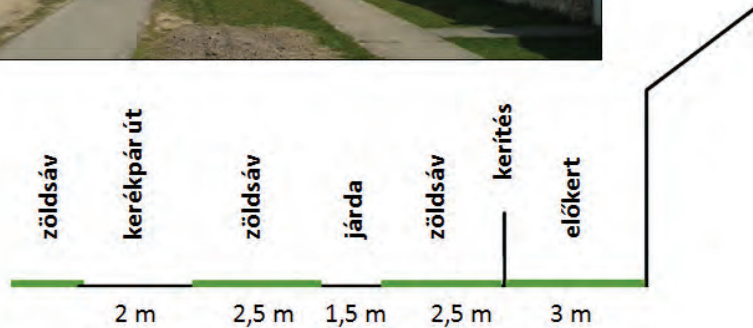


1. kép: *A foghíjtelkekről rálátás nyílik a szomszédos szántóterületekre*
Forrás: a szerző felvétele

6. Rákóczi út páros oldal utcaképvizsgálata

6.1 Az utca téraránya

Az utca téraránya az utcakép meghatározó eleme; elsősorban a szélesség és a határoló elemek (épületek, kerítések) viszonyát jelenti. Zárt utcaképről abban az esetben beszélhetünk, amikor a magasság és a szélesség aránya kb. 1:10. Ennél nagyobb érték esetén már inkább csak bizonytalanul határolt térségről beszélhetünk. Így van ez a vizsgált utca esetén is, annál is inkább, mivel zárt térfalról csupán a keleti oldal esetén beszélhetünk (4. ábra jobb oldal). Igaz, a nyugati oldalon is megjelenik néhol a beépítés kisebb foltokban elszórva, azonban a nagy fokú rendszertelenségből kifolyólag a szemlélő automatikusan elfordul onnan és tekintetével a keleti, rendezett oldalt keresi.



4. ábra: Rákóczi út páros oldal jellemző keresztmetszete
 Forrás: a szerző felvétele

6.2 Vonalvezetés, lejtés

A vizsgált utca vonalvezetése egyenes, számottevő lejtésről nem beszélhetünk. Az egyenes utca esztétikai szempontból semleges hat. Annak ellenére, hogy Gilyén [2011] szerint a néhány száz méternél hosszabb egyenes utcák már „végtelenbe vezető” hatást keltenek, ezzel együtt merev és sematikus hatásúak, ez a merevség a Rákóczi út páros oldala esetén nem tapasztalható a több mint 700 m-es hossz ellenére – talán a nyugati térfal az előbbieken részletezett bizonytalanságának köszönhetően.

6.3 A környező táj elemei

A Rákóczi út páros oldal esetében a környező táj elemeinek kevés szerep jut az utcakép meghatározásában, hiszen a sík terepen a házsor és kísérő növényzete jobbra kitarolja mögötte húzódó tájat. Kivétel csupán a két foghíjtelek esetén tapasztalható, ahol váratlan rálátás nyílik a házsor mögötti végtelennek tűnő szántóterületekre (1. kép).

6.4 Az utcafelület kialakítása

A vizsgált utca felületei viszonylag rendezetlen képet mutatnak annak ellenére, hogy a zöldsáv-burkolat-zöldsáv-burkolat-zöldsáv váltakozása egyfajta ritmusos-

ságot ad és a figyelmet magára irányítja (4. ábra). Ez a figyelem azonban hamarosan elégedetlenségbe fordul, hiszen a járda és a kerékpár út, de még a gyepterület anyaga is folyamatosan változik a hossz tengely mentén. A járda burkolata egy szakaszon jobb-rosszabb állapotban lévő nagyeleemes betonburkolat, később csupán nyomokban felismerhető szórt burkolat, majd ismét beton következik. A kerékpárút jó állapotban lévő, valószínűleg az elmúlt néhány évben készült aszfaltburkolat, ugyanakkor szegélykő híján változó szélességű, „ahogy sikerült” szegélyű (2. kép). A gyepes zöldsávokat helyenként nyers talajfelszín illetve a kerékpárút építésekor megmaradt teherhordó réteg (zúzottkő) foltjai váltják fel.



2. kép: *A változó anyagú és állapotú burkolatok rendezetlen hatást keltenek*
Forrás: a szerző felvétele

6.5 Növényzet

A növényzet hatása különösen vegetációs időszakban jelentős, kiemelheti az utcakép építészeti értékeit, otthonosabbá teheti az utcát, alkalmas lehet a hibák eltakarására, valamint javíthatja a térarányt is. A vizsgált utca esetén a már említett gyepterületek mellett elsősorban a járda és a kerékpárút közti zöldsávban beszélhetünk jelentősebb növényállományról fás vegetáció formájában. A burkolatokhoz hasonlóan az utcafásítás sem egységes koncepció mentén történt. Az utcán a legkülönbözőbb korú és habitusú dísfák találhatóak – csüngő habitu-

sú szomorúfűz (*Salix alba 'Tristis'*), felálló ágrendszerű ecetfa (*Rhus typhina*), gömbformájú vérszilva (*Prunus cerasifera 'Nigra'*), csepp formájú kislevelű hárs (*Tilia cordata*), stb. – tovább fokozva az utca heterogenitását.

6.6 A telkek szélessége, udvarelrendezés

A telkek szélessége is hat az utcaképre, hiszen a szélesebb telkek általában lazább, míg a keskeny telkek zártabb megjelenést eredményeznek. A vizsgált utca esetében viszonylag keskeny telkekről beszélünk: a telkek szélessége 12-25 m között változik ugyan, de a telkek 78%-a nem haladja meg a 22 m-es szélességet.

1. táblázat: Az egyes telkek szélessége

Telkek szélessége	Darabszám	Százalékos arány
< 17 m	12	32%
17–19 m	9	23%
20–22 m	9	23%
> 22 m	8	22%



3. kép: A kétsoros udvar – különösen, ha sátoztetős és oromfalas épületek váltakoznak – sajátos utcaképet eredményezhet – Forrás: a szerző felvétele

A telkek szélességéből – pontosabban keskenységéből – adódóan a melléképületek a legtöbb esetben a lakóépülettel egy sorban helyezkednek el, az esetek többségében hozzáépítve. A 36 vizsgált telek közül csupán 8 esetben tapasztalható, hogy a melléképület nem a lakóépülettel egy sorban helyezkedik el. A soros elrendezés esetén a melléképületek az utcaképből egyáltalán nem érvényesülnek.

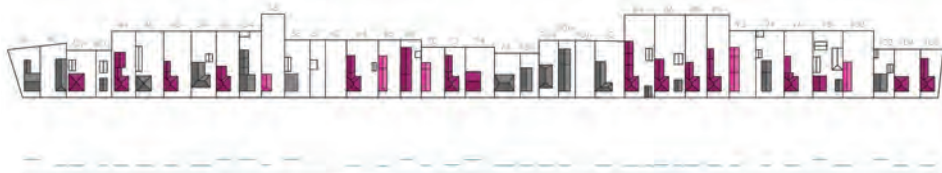
– ellentétben azzal az esettel, amikor a melléképületek a lakóházzal szemközt, az utcafronthoz közel állnak. Ez utóbbi esetén egy nagyon sajátos utcakép jön létre – különösen akkor, ha a lakó- és melléképületek más korból származnak és eltérő építészeti hagyományokat tükröznek (3. kép).

6.7 Beépítés módja

A vizsgált utca telkeinek beépítési módja féloldalas, azon belül félig szabadon álló vagy fésűs. A féloldalas beépítés, azt jelenti, hogy a (lakó)épületek a telkeknek mindig ugyanarra az oldalhatárra tapadva helyezkednek el (5. ábra). A Rákóczi út vizsgált szakaszán a 38-ból csupán öt olyan telek van (a két foghíjtelket is beleértve), ahol nem féloldalas beépítés érvényesül. Ez a telkeknek csupán 13%-a, összhatását tekintve ez a kevés kivétel a szemlélő számára éppen csak észrevehető. A féloldalas beépítés megítélésem szerint kedvező hatást kelt, a viszonylag kiegyenlített telekszélességgel együtt jóleső ritmusosságot eredményez.

A féloldalas beépítésen belül félig szabadon álló beépítésről beszélünk akkor, ha az épületek alaprajza közelítőleg négyzet alakú (kockaház tipikus esete), fésűs beépítésről pedig akkor, ha az épületek alaprajza téglalap alakú. Utcakép szempontjából tapasztalataim szerint lényegtelen, hogy a féloldalas beépítés melyik típusával állunk szemben az egyes telkek esetén, hiszen az épületek alaprajzi kialakítására nem nyílik rálátás.

Lényegesebb körülmény az egységes szélességű (~3 m) előkert, mely az utcavonalas beépítéssel szemben az előkert növényei által oldottabb, változatosabb hatást eredményez. Az épületek homlokzata ugyanakkor egyvonalban van egymással, mely a változatos növényállomány háttéréként egységes térfalat alkot.



5. ábra: A vizsgált utcaszakasz telkeinek alaprajza, az utcaképben érvényesülő épületek tipizálásával (bordó: kockaház, rózsaszín: hosszú parasztház, szürke: egyéb) és az épületmagasságokkal

6.8 Épületek mérete és tömegformája

A vizsgált utcában többnyire egyszintes épületekkel találkozunk, ahogy az a hagyományos falusi utcakép esetében is megszokott (5. ábra). Amennyiben az utca-kép egy-egy szakaszán a szintek váltakozása jelenik meg, az nagyon nagy fokú, zavaró mértékű diverzitást eredményez – különösen akkor, amikor az épületek tömegformája nagymértékben eltér egymástól (4. kép).



4. kép: *Utcaszakasz eltérő szintszámú és tömegformájú épületekkel – Forrás: a szerző felvétele*

Érdekes megfigyelni azonban, hogy az épületmagasságnál szinte többet számít a tető formája abban az értelemben, hogy hiába sorakoznak egymás után azonos magasságú épületek, ha tetőformájuk nem egységes, az összkép rendezetlenné, zavarossá teheti az utcaképet (5. kép).



5. kép: *Az eltérő tetőformák azonos szintszám mellett is kissé rendezetlen hatást kelthetnek – Forrás: a szerző felvétele*



6. kép: *Hagyományos tornácos parasztház sátortetős kialakítással – Forrás: a szerző felvétele*

Ez a jelenség tipikus probléma a kockaházak esetén is, amikor ezek a sátortetős épületek a hagyományos paraszti oromfalas tetőzetű lakóépületekkel váltakozva jelennek meg (4. kép). Abban az esetben azonban, amikor a tornácos hosszúházak tetejét is – talán pont azért, hogy kockaházszerű homlokzati megjelenést kapjanak – sátortetős alakítják ki, ez a különbség eltűnik és harmonikus, egységes utcakép alakul ki (6. kép).

6.9 Utcaképet adó elemek ritmusa

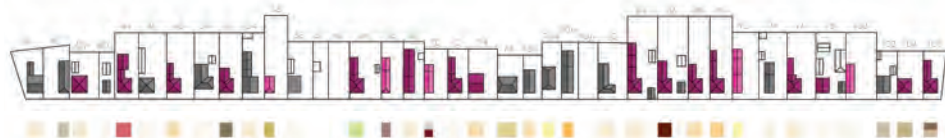
A 6.7 fejezetben említett módon az utca féloldalas beépítése a viszonylag kiegyenlített telekszélességgel együtt jóleső ritmusosságot eredményez, ami az épületállomány több esetben fájóan diverz képét mégis csak egyfajta egységbe vonja (5. ábra).

Az egymástól jelentősen eltérő elemek váltakozása – ahogy azt az előzőekben többször is hangsúlyoztuk – rendszertelen, rendezetlen hatást kell, azonban abban az esetben, ha ezek az eltérő elemek felismerhetően rendszerszerű ismétléssel fordulnak elő, akkor a jelenség nem feltétlenül zavaró, hanem éppen ellenkezőleg: az összkép se nem túlságosan „vegyes”, se nem túl egyhangú. A vizsgált utca esetén a legjobb példa erre a 3. képen is látható utcaszakasz, ahol eltérő magasságú és tetőformájú épületek vegyesen fordulnak elő, de az elemek *abab* formulával leírható ritmusa kellemes látványt eredményez. Az ilyen fajta, az épületek méretéből és tömegformájából adódó ritmusosság azonban a Rákóczi út csupán egészen rövid szakaszára érvényes, az utca túlnyomó részén semmiféle rendszerről sem beszélhetünk e tekintetben.

6.10 Épületek homlokzati kialakítása

Elsőre talán nem tűnik annyira lényeges szempontnak, de a gyakorlatban – különösen kiugróan harsány színezések, szokatlan anyaghasználatok vagy különösen rossz állapotban lévő vakolat esetén – szembetűnő lehet az épületek homlokzati kialakításának fontossága is.

Az anyaghasználatra a színezett vakolat jellemző. A színezést tekintve az épülethomlokzatok nagyjából egységes képet alkotnak, melyben a fehér és a sárga árnyalatai, valamint a földszínek dominálnak (3-4., 6-7. kép). Több esetben megfigyelhető, hogy mennyi múlik a homlokzat karbantartásának a gyakorlatán – régi festés esetén a harsányabb színek (pl. piros) is „egybefakulnak” a szomszédos földszínekkel. A homlokzatokra gazdag díszítés nem jellemző, sok esetben csupán egyetlen szín jelenik meg. A kockaházak homlokzatán a legtöbb esetben visszafogott, az alapszínnél néhány árnyalattal sötétebb/világosabb keret látható az ablakok körül. Jellemző az ereszvonal alatt megjelenő széles vízszintes csíkozás is (7. kép).



6. ábra: A vizsgált utcaszakasz telkeinek alaprajza, az utcaképben érvényesülő épületek tipizálásával (bordó: kockaház, rózsaszín: hosszú parasztház, szürke: egyéb) és a homlokzatok színeivel



7. kép: A homlokzatok kialakításánál gyakori a sárga és árnyalatai, valamint a földszínek használata – Forrás: a szerző felvétele

7. Összefoglalás

A szakirodalmat és tanulmányom eredményeit összevetve szembevetendő, milyen gyökeres változás következett be a kockaházak utcaképben betöltött szerepének megítélésében az elmúlt mintegy száz év során. A mintaterület vizsgálata alapján kijelenthető, hogy következetes beépítési mód alkalmazásával, visszafogott homlokzati kialakítással a kockaházak jól illeszkednek a hagyományos falusias utcaképbe – különösen akkor, ha az oromfalas épületekkel ritmusosan váltakoznak, vagy az oromfalas parasztházakat sátortetősen alakítják ki. Ami a múlt század első felében hivalkodónak, „urizálónak” hatott, az napjainkban többé-kevésbé beleolvad a falusias utcaképbe és a hosszúházakkal együtt szerényen húzódik meg a ’80-as évek túlméretes, bumfordi családi házai mellett.

Irodalomjegyzék

- I. katonai felmérés, 1782, Coll XVI Sectio XXI és Coll XVII Sectio XXI, 1:28 800
III. katonai felmérés, 1883, 5063/2 szelvény, 1:25 000
IV. katonai felmérés, é.n., 1:25 000
Anonymus (2014): *Velencei építészeti biennále: Márton László Attila és Jakab Csaba kiállítása lesz a magyar pavilonban*. Letöltve 2014. november 24-én az Építészfórum weboldalról: <http://epiteszforum.hu/velencei-epiteszeti-biennale-marton-laszlo-attila-es-jakab-csaba-kiallitasa-lesz-a-magyar-pavilonban>
Barabás, J. (1997): A magyar népi építészet történetének korszakai. (A tájtípusok virágkora.
19. század; Az integrálódás kora. 20. század.) In: *Magyar néprajz. IV. kötet, Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 304–308.
Bibó, I. (1947, 1986): Parasztpárt és parasztság. In: Bibó, I.: *Válogatott tanulmányok 1945–1949*. Magvető Kiadó, Budapest, 2. kötet, 412–417.
Csathó András István (2009): A mezsgyék természetvédelmi jelentősége és védelmük időszerűsége. *Természetvédelmi Közlemények 15*. 171-181.
Dankó, I. (1968): Új háztípus a romániai népi építkezésben. *Ethnographia (LXXIX.) 1*. 119–121.
Dusek, L. (2007): *A Tápió-mente*. Szerzői kiadás.
Gilyén, N. (2001): *A falusi utcakép vizsgálata*. In: Cseri, M. – Füzes E. (szerk.): *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve. XIV.1*. 101–113.
Hámori, P. (2004): Korszerű és népi? Korszerű vagy népi? Viták a magyar falu építészetéről a 20. század első felében. Változások értékelése. *Századvég (Új folyam) 34*. 3–26.
Ikvai Nándor (1985): A paraszti gazdálkodás és változásai a Tápió mentén a XVIII-XIX. században. In: Ikvai Nándor (szerk.): *Tápiómente néprajza*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre.

- Istvánfi, Gy. (2011): *A magyar falu építészeti hagyománya*. Letöltve 2015. január 8-án az Építészforum weboldalról: <http://epiteszforum.hu/a-magyar-falu-epiteszeti-hagyomanya-istvanfi-gyula-muegyetemi-professzor-ropirata>
- Kocsis Gyula (1985): A Tápió-vidék településtörténete a XIII. századtól. In: Ikvai Nándor (szerk.): *Tápiómente néprajza*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre.
- Mojzer, M. (1971): *Torony, kupola, kollonád. Művészettörténeti füzetek I. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának kiadványai.)* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Orosz, Á. (2011): *Vöröstó faluképi vizsgálata*. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar, Budapest.
- S. Nagy, K. (1984): A kockaház. Életünk tükre: a lakás. *Élet és Tudomány* (38.) VII. 13, 885–887.
- Szalai, A. (1997): Az én házam, az én vágyam. *Beszélő online 1997/5*. Letöltve: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-en-hazam-az-en-vagyam>
- Tátrai, Á. (é.n.): *Homályos kép 2.0 a kockaházakkal kapcsolatban – beszélgetés egy szociológus-építésszel, egy (építész-)szociológussal, egy kockaház-építővel*. Kézirat.
- Tamáská, M. (2008): Kockaházat a skanzenbe? Az utóparaszti háztípus helye a vidéki házfejlődésben. *Múltunk* 2008/3. Letöltve: <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00015/pdf/tamaskam08-3.pdf>
- Tamáská, M. (2006): Hagyományos és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata. *Szociológiai Szemle* 2006/4, 36–62.
- Tóth, J. (1939): Egy szép falu építéstörténete: Perint. *Vasi Szemle*. VI. 146. 275–293.
- Tóth, Z. (2010): Melyik ház a „kockaház”? Mint mond a művelt középosztály egy munkásháztípusról? *Korall* 2010/40. Letöltve: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00031/pdf/Korall_40_005-044.pdf
- Valuch, T. (2004): A hosszú háztól a kockaházig - a lakásviszonyok változásai a magyar falvakban a hatvanas években. In: Rainer M., J. (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Veres, P. (1960): Lakáskereső – életmű. In: Major, M. – Oskó, J. (szerk., 1981): *Új építészet, új társadalom 1945–1978*. Corvina Könyvkiadó, Budapest.
- Weiner, T. (1955): Építészetünk. *Magyar Építőművészet (Új folyam 4.)* 1–2. 1.
- Zólyomi, B. (1989) Természetes növénytakaró, 1:1.500.000. In: Pécsi, M. (szerk.) *Magyarország nemzeti atlasza*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 89. old.

Lektorálta: Dr. Illyés Zsuzsanna, Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, tanszékvezető, egyetemi docens

